

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ НА ЕТАПІ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

FEATURES OF THE FORMATION OF THE LANGUAGE PERSONALITY OF A SPECIALIST AT THE STAGE OF STUDY IN AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Майборода Н.Г.,

orcid.org/0000-0002-2857-1660

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Самойленко В.В.,

orcid.org/0000-0002-7438-1294

доктор філософії,

доцент кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті узагальнено зміст поняття «мовна особистість»; описано деякі особливості формування мовної особистості фахівця на етапі навчання у закладі вищої освіти, зокрема на заняттях з української мови за професійним спрямуванням. Серед програмних результатів вивчення цієї навчальної дисципліни – формування особистості, яка вільно володітиме національною мовою та буде спроможна використовувати її в усіх галузях виробництва, в освітньому процесі та під час написання відповідної документації. Відзначено, що мовна особистість характеризується глибокими знаннями мови, розвиненим логічним мисленням та національно свідомим ставленням до мови. Показниками сформованості мовної особистості дослідника є розвинені мовна стійкість, мовне чуття, мовний смак, що сприяють створенню власних текстів різних жанрів наукового стилю. У статті зазначено, що формування мовної особистості відбувається під впливом екстралінгвістичних чинників – національно-культурних, психологічних, соціальних чинників. Основною метою мовної освіти майбутніх спеціалістів-нефілологів є формування комунікативної компетенції, високого рівня мовної культури професійного спрямування. Для реалізації цієї мети студенти ознайомлюються з термінологічними та фразеологічними особливостями мови обраного фаху, складають та оформляють професійні тексти і документи, редагують і перекладають тексти професійного спрямування. Для продуктивного функціонування мовної особистості фахівця особливе значення має лексична компетентність, тобто рівень оволодіння лексичними засобами української мови відповідно до ситуації мовлення, дотримання лексичних норм української мови, глибоке розуміння семантики слів, усвідомлене збагачення словникового складу. Тому головною ознакою мови професійного спрямування є наявність термінології, притаманної тій чи іншій професії. Формуванню лексичної фахової компетенції сприяє робота з словниками. У статті названо словники, які можуть стати в нагоді здобувачам вищої освіти зі спеціальності «Географія». Аналіз мовної особистості фахівця допоможе в перспективі сформувати методики розвитку мовної особистості студента засобами української мови.

Ключові слова: мовна особистість, чинники формування мовної особистості, комунікативна компетенція, лексична компетенція, термінологія.

The article summarizes the concept of «linguistic personality»; describes some features of the formation of the linguistic personality of a specialist at the studying stage in a higher education institution – in particular – in Ukrainian language with professional orientation classes. Among the fundamental results of studying this academic discipline is the formation of a personality which will be fluent in the national language and will be able to use it in all spheres of production, in the educational processes, and when writing the corresponding documentation. It is noted that the linguistic personality is characterized by deep knowledge of the language, well-developed logical thinking, and a nationally conscious attitude to the language. Indicators of the completeness of the linguistic personality formation of the researcher are developed language stability, language sense, language taste, which contribute to the creation of one's own texts of various genres of scientific style. It is noted that the formation of linguistic personality occurs under the influence of extralinguistic factors – national-cultural, psychological, and social factors. The main goal of linguistic education of future non-philology specialists is the formation of communicative competence, a high level of language culture of a professional orientation through familiarization with the terminological and phraseological features of the language of the chosen profession, drafting and designing of professional texts and documents, editing and translating of professional texts. For the productive functioning of the linguistic personality of a specialist, lexical competence is of particular importance, that is, the mastery of lexical means of Ukrainian language in accordance with the speech situation, compliance with the lexical norms of the Ukrainian language, a deep understanding of words semantics, conscious enrichment of the vocabulary. Therefore, the main feature of the language of a professional orientation is the presence of terminology specific to a particular profession. Working with dictionaries contributes to the formation of lexical professional competence. The article present dictionaries that can be useful for higher education students in the «Geography» specialty. The analysis of the linguistic personality of a specialist will help in the future to form the methods of development of student's linguistic personality by means of Ukrainian language.

Key words: linguistic personality, factors of linguistic personality formation, communicative competence, lexical competence, terminology.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів сучасних наукових досліджень є спрямованість на реалізацію особистісно зорієнтованого, компетентнісного, системного підходів до навчання. Формування компетентної мовної особистості, тобто мовної особистості, яка добре знає мову, має розвинене логічне мислення та свідомо ставиться до мови – це одне із завдань курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Один з етапів формування такої мовної особистості – вивчення української мови у закладі вищої освіти. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово – одна із загальних компетенцій, визначених, зокрема, в освітній програмі «Географія рекреації та туризму» і «Середня освіта (Географія)».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовну особистість тривалий час досліджують фахівці з лінгвістики, соціолінгвістики, лінгводидактики, психології, філософії, культурології. Специфіку мовної особистості обґрунтовано в роботах О. Селіванової, Л. Струганець, Т. Космеди, Ф. Бацевича, Л. Мацько, особливості формування мовної особистості фахівців економічного профілю досліджували В. Гордієнко, І. Ярошук, фахівців правоохоронної сфери, юристів – Л. Барановська, І. Саражинська, фахівців гуманітарного профілю – М. Пентиліук. Про особливості становлення мовної особистості учнів та специфіку мовної особистості студентів гуманітарних спеціальностей йдеться у працях Н. Голуб, О. Горошкіної, К. Климової, Л. Мацько, А. Нікітіної, М. Пентиліук, Т. Симоненко, І. Хом'яка та ін. Аспекти розвитку мовної особистості студентів технічних напрямів підготовки розглянуто у працях Г. Бондаренко, Н. Бородіної, Л. Головатой тощо.

Постановка завдання. Мета статті – узагальнити визначення поняття «мовна особистість фахівця», схарактеризувати аспекти вияву мовної особистості фахівця у галузі географії, конкретизувати чинники, що впливають на її формування у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. «Сучасні тенденції інтеграції України у світове, насамперед європейське, співтовариство зумовлюють особливу актуальність дослідження ролі і місця української держави у світі, знання політичних, економічних і соціально-культурних аспектів світової спільноти загалом і окремих держав» [2, с. 5]. Запит сучасного ринку праці потребує конкурентоспроможних фахівців з сучасним науковим світоглядом та креативним мисленням. Це зумов-

лює підвищення вимог до спеціалістів будь-якої сфери. В освітніх програмах «Географія рекреації та туризму» і «Середня освіта (Географія)» відзначено, що набуття освіти відбувається у тому числі й «через засвоєння гуманітарних дисциплін для формування загальних компетентностей. Реалізація освітньої програми передбачає також оволодіння сучасними геоінформаційними технологіями та посилену практичну географічну та туристично-краєзнавчу підготовку» [9; 10].

Як бачимо, виконати ці завдання покликана також і навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням». Вона дозволяє не лише підтримати наявні україномовні тенденції в навчально-професійному спілкуванні, а й сприяє засвоєнню оптимальних способів оперування мовою як знаряддям досягнення успіху в професійній сфері.

Щоб досягнути професійного успіху, необхідно правильно будувати усне й писемне спілкування, створювати професійний текст, тобто мати навички оптимальної мовної поведінки у професійній сфері: уміти впливати на співрозмовника за допомоги вмілого використання різноманітних мовних засобів, володіти культурою монологу, діалогу та полілогу; уміти сприймати й відтворювати фахові тексти, знати термінологію свого фаху, послуговуватися різними типами словників. Лише в такому разі ми можемо говорити про сформовану мовну особистість фахівця.

На думку М. Пентиліук, «мовна особистість – це людина, яка не тільки знає українську мову, а й постійно використовує її в повсякденному спілкуванні, а головне – любить, шанує і дбає про її збагачення й розвиток, людина, для якої стає престижним користуватися мовою, що має давню історію й належить до найрозвиненіших мов світу» [11, с. 2]. Складником розвитку мовлення особистості є її духовне становлення, виховання любові й поваги до рідного слова, народу, усвідомлення внутрішньої потреби в пізнанні світу та спілкуванні засобами рідної мови.

Тотожне розуміння мовної особистості спостерігаємо й у поглядах Ф. Бацевича, який визначає мовну особистість як «індивіда, що володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» [1, с. 188].

У «Словнику лінгвістичних термінів» за редакцією С. Єрмоленко мовну особистість визначено як «поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження,

вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків індивідуально-стильових засобів мовної виразності» [4, с. 93].

Істотною ознакою мовної особистості є наявність мовної свідомості й мовної самосвідомості. Говорячи про мовну свідомість особистості, ми повинні мати на увазі ті особливості мовної поведінки індивідуума, які визначають комунікативна ситуація, його мовний і культурний статус, соціальна належність, стать, вік, психічний тип, світогляд, особливості біографії та інші константні й змінні параметри особистості.

О. Ткаченко оперує словосполученням мовна стійкість [12, с. 14–18], яке, хоч і не є термінологічним, але, на думку Л. Масенко, у перспективі може набути поширення [7, с. 5]. Його вживають для характеристики індивідуальної або групової мовної поведінки, і воно виявляється в дотриманні законів функціонування своєї мови.

У сучасному українському мовознавстві для характеристики мовної особистості послуговуються також терміном мовна, або лінгвістична, компетенція, маючи на увазі володіння мовою (С. Єрмоленко [5], Л. Мацько [8]). Лінгвісти приділяють значну увагу ролі національної мови в процесі формування мовної свідомості. Л. Мацько висвітлює поняття української мовної особистості, визначаючи її як узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури та смаку, мовних традицій і мовної моди [8, с. 27].

О. Горошкіна конкретизує носія мовної особистості в освітній сфері як випускника профільної школи, зосереджуючись на володінні українською мовою. Показниками сформованості мовної особистості дослідника є розвинені мовна стійкість, мовне чуття, мовний смак, що сприяють створенню власних текстів різних жанрів наукового стилю [3, с. 7].

А. Загнітко зазначає, що «говорити про мовну особистість потрібно з урахуванням, що вона розвивається протягом усього життя, зазнаючи різних впливів, зумовлених територією, мовним соціумом, віком, етико-естетичним розвитком, суспільнонастановними цінностями, орієнту-

ванням на аудиторію та ін.» [6, с. 15]. Під час навчання у закладі вищої освіти важливими чинниками формування мовної особистості фахівця є також індивідуальна мовна практика в науковому стилі. Отже, формування мовної особистості відбувається під впливом екстралінгвістичних чинників – національно-культурних, психологічних, соціальних.

Основною метою мовної освіти майбутніх спеціалістів-нефілологів є формування комунікативної компетенції, високого рівня мовної культури професійного спрямування. Для реалізації цієї мети студенти ознайомлюються з термінологічними та фразеологічними особливостями мови обраного фаху, складають та оформляють професійні тексти і документи, редагують і перекладають тексти професійного спрямування.

Сформувати мовленнєві і комунікативні компетенції можна: 1) поглиблюючи знання про функціонально-стилістичну систему української мови, засвоюючи норми мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування та вдосконалюючи вміння і навички спілкування в науковій та офіційно-діловій сферах; 2) розвиваючи вміння і навички переконливо викладати свої думки; 3) навчившись сприймати, аналізувати, зіставляти мовні явища й факти, коментувати та оцінювати з погляду нормативності, відповідності ситуації спілкування; 4) удосконалюючи вміння і навички самостійної роботи з науковим текстом, різноманітними джерелами наукової інформації.

Вивчення літературної мови, її норм, майстерне володіння мовою в усіх практично актуальних для спеціаліста сферах спілкування – це невід'ємна частина професійної підготовки сучасної молоді до майбутньої діяльності. За умов інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу, який постійно насичує професійне мовлення новими поняттями й термінами, основним критерієм визначення рівня культури професійного мовлення є ступінь оволодіння професійною термінологією і лексикою.

Для продуктивного функціонування мовної особистості фахівця особливе значення має лексична компетентність, тобто вміння використовувати лексичні засоби української мови відповідно до ситуації мовлення, дотримання лексичних норм української мови, глибоке розуміння семантики слів, усвідомлене збагачення словникового складу, глибока повага до українського слова й свідоме прагнення обирати з наявних варіантів питоми українські лексеми.

Характерними ознаками лексичної компетентності українськомовної особистості, окрім

сказаного, є навички ідентифікації лексичних одиниць у навчальному тексті (мовленні), дотримання лексичних норм сучасної української літературної мови; ціннісне ставлення до української мови й мовлення на основі розвиненого чуття слова; вільне володіння власне українською лексикою; здатність швидко й оригінально добирати словесні асоціації, на основі яких особа програмує й реалізує власну мовленнєву поведінку в комунікативних ситуаціях.

Специфіка професійного мовлення полягає в обслуговуванні сфери виробничих, професійних відносин, потреб спілкування між представниками однієї професії. Добре знання мови фаху підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в складній професійній ситуації. Фахівець повинен володіти понятійно-категоріальним апаратом певної сфери діяльності і відповідною йому системою термінів. Тому головною ознакою мови професійного спрямування є наявність термінології, притаманної тій чи тій професії. Формуванню лексичної фахової компетенції сприяє робота з словниками, фахівцеві у галузі географії стануть у пригоді, наприклад, такі: Горпинич В.О. Словник географічних назв (топоніми та відтопоніми прикметники): Близько 25000 слів (Київ: Довіра, 2001. 526 с.); Словник рекреаційних термінів (Уклад. і гол. редактор С.С. Беляєв. Київ: Академія, 2011. 184 с.); Географія України: короткий словник термінів і понять (Уклад. і гол. редактор А.В. Масляк. Київ: Зодіак-ЕКО, 1996. 432 с.); Довгань Г.Д. Географія. Кишеньковий словник-довідник (Харків: Веста ТОВ «Ранок», 2008. 416 с.); Короткий словник географічних термінів і понять (Уклад. і гол. редактор О.Я. Скуратович. Київ: Зодіак-ЕКО, 2000. 223 с.); Янко М.Т. Топонімічний словник України: словник довідник (Київ: Знання, 1998. 432 с.).

Правильність уживання загальнонаукових термінів, а також сталих висловів офіційно-ділового та наукового стилів можна перевірити за такими словниками: Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів (Харків: Прапор, 2002. 864 с.); Непийвода Н. Практичний російсько-український

словник: найуживаніші слова і вислови (Київ: Основа, 2000. 256 с.); Українсько-російський словник наукової термінології (За заг. ред. Л.О. Симоненко. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 416 с.).

Майбутній фахівець повинен уміти не лише працювати із словниками, але й уміти правильно оформити в науковому тексті посилання на словники різних типів; уміти створювати наукові тексти, адже така необхідність постає перед здобувачами ще на етапі навчання в закладі освіти: студенти пишуть курсові, дипломні, магістерські роботи. Тому на окрему увагу заслуговує тема, присвячена науковому стилю: етапи формування наукового стилю української літературної мови, загальні риси цього функціонального різновиду, а також відповідні мовні засоби. На наш погляд, варто акцентувати на характерних морфологічних та синтаксичних (зокрема відзначити дієслівність як важливу ознаку української мови, пріоритетність активних конструкцій, уживання дієслів на -ся лише як зворотних, недопустимість конструкцій, у яких діяча названо іменником в орудному відмінку) особливостях української мови.

Висновки. Таким чином, підготовка спеціаліста у галузі географії рекреації та туризму, здатного виконувати соціально-виробничі завдання, а також сприяння його суб'єктно-особистісному розвитку, є важливим завданням закладу освіти на шляху формування здобувача вищої освіти як мовної особистості. Курс «Українська мова за професійним спрямуванням» забезпечує різні комунікативні потреби мовців у професійній сфері. Володіючи термінологічним апаратом, раціонально використовуючи терміни, знаючи особливості обраного фаху, можна досягти значних успіхів у професійній діяльності.

Аналіз мовної особистості фахівця допоможе в перспективі сформуванню методики розвитку мовної особистості студента засобами української мови, зокрема й за допомогою системи національно-культурних орієнтирів, щоб виховати висококомпетентного, конкурентоспроможного фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : ВЦ Академія, 2004. 342 с.
2. Безуглий В.В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн. Київ : ВЦ Академія, 2005. 704 с.
3. Горошкіна О.М. Формування мовної особистості випускника профільної школи: лінгводидактичний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 8. «Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)»* : зб. наук. праць / Відп. ред. Л.І. Мацько. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 3. С. 206–211.
4. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор ; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

5. Єрмоленко С. Формування української мовної особистості. *Українознавство*. 2010. № 1. С. 120–123.
6. Загнітко А.П. Ідентифікованість лінгвоперсона викладача в дискурсивних практиках: мотиваційно-інтенційний вимір. *Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті* : збірник матеріалів V міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 2021 р.) / за ред. О.М. Семенов. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2022. Вип. 5. 154 с.
7. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. Київ : Вид. дім «КМ Академія»; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2004. 163 с.
8. Мацько Л.І. Мовна особистість Тараса Шевченка як чинник формування національної ідентичності. *Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 50. С. 8–15.
9. Освітньо-професійна програма «Географія». URL: https://www.dnu.dp.ua/view/osvitni_programy (дата звернення: 24.10.2023).
10. Освітньо-професійна програма «Географія рекреації та туризму». URL: https://www.dnu.dp.ua/view/osvitni_programy (дата звернення: 24.10.2023).
11. Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 2. С. 2–5.
12. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел. *Мовознавство*. 1990. № 4. С. 14–18.

УДК 811.161.2'271.1'367

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.9>

СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТИКЕТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ДРАМАТИЧНОМУ ТВОРІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «НАЗАР СТОДОЛЯ»

SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF ETIQUETTE EXPRESSIONS IN TARAS SHEVCHENKO'S DRAMATIC WORK "NAZAR STODOLIA"

Мельничук О.М.,

orcid.org/0000-0002-1725-7270

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

Запропоноване дослідження є однією із спроб дослідження та систематизації семантичних і стилістичних особливостей етикетних висловлень у драматичному творі Тараса Григоровича Шевченка «Назар Стодоля». Ми поставили за мету проаналізувати семантико-функціональні особливості формул ввічливості, що відтворені Великим Кобзарем у п'єсі «Назар Стодоля». Для досягнення поставленої мети використано методи компонентного, функціонального аналізу граматичних одиниць, комунікативної композиції та прагматилістики. Актуальність роботи зумовлена важливістю об'єкта дослідження, неоднозначним тлумаченням лексико-семантичної та структурно-граматичної характеристики етикетних висловлень. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що запропоновано новий підхід до вивчення та систематизування етикетних висловлень з урахуванням їхніх комунікативно-стилістичних та етнопсихологічних особливостей. Здійснений аналіз дає можливість зробити певні висновки. З-поміж низки питомих ознак етикетних висловлень, зафіксованих у досліджуваному матеріалі, слід назвати такі: наявність адресанта і адресата мовлення; вживання стандартних, стереотипних етикетних висловлень; комунікативна мета та мотив для створення ввічливої тональності спілкування. Синонімічна та стилістична диференціація етикетних висловлень зумовлена характером взаємин між співрозмовниками, їхніх соціальних ознак (вік, стать, освіта, фах, місце народження та проживання тощо) місця й часу спілкування, офіційності/неофіційності комунікативної ситуації. У семантичному плані етикетні висловленні не є однорідними. Нами визначено такі основні семантико-функціональні вияви етикетних висловлень у досліджуваному матеріалі: *привітання, звертання, присягання-божба, подяка, вибачення, прохання, компліменти, побажання, прощання*. Зафіксовані у мовленні персонажів п'єси «Назар Стодоля» етикетні висловлення репрезентують невичерпний потенціал та багатство загальнонародної мови, засвідчують неповторний індивідуально-авторський стиль Тараса Шевченка, багатогранність його мовної картини світу та різноманіття системи українського мовленнєвого етикету.

Ключові слова: етикетні висловлення, конструкції ввічливості, семантико-функціональні вияви, формули ввічливості.

This study represents one of the attempts to research and systematize the semantic and stylistic features of etiquette expressions in Taras Hryhorovych Shevchenko's dramatic work "Nazar Stodoila." Our aim is to analyze the semantic and